

Ιωάννα Πετροπούλου

Από το Γένος στο Έθνος. Η ελληνική ιστοριογραφία στην χριστιανική Ανατολή (19ος - αρχές 20ου αιώνα)

Αντικείμενο της συνομιλίας μας είναι η παραγωγή γραπτής ιστορίας από τους ελληνικούς πληθυσμούς που οικούν το χώρο της Μικράς Ασίας κατά την περίοδο ανάδυσης της εθνικής συνείδησης – από τα μέσα του 19^{ου} αι. και έπειτα . Θα διαπιστώσουμε ότι η υπό διαμόρφωση ιστοριογραφία διανύει την πορεία από το Γένος στο Έθνος . Δηλαδή, από το προ-εθνικό στάδιο του θρησκευτικού *οικουμενισμού** - όπου η ιστοριογραφική παραγωγή είναι ελάχιστη- μεταβαίνει στην περίοδο της *εκκοσμίκευσης** –όπου, τότε, η παραγωγή αυξάνει θεαματικά.

Η διάδοση της ελληνικής εθνικής ιδέας δημιουργεί μια νέα αίσθηση *του ανήκειν* στους υπηκόους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας .Τούτο όχι απλώς αποτυπώνεται στο πεδίο της ιστοριογραφίας αλλά και δρα ως καταλύτης : επιταχύνει την ιστοριογραφική παραγωγή εντός και εκτός Ελλάδος και συγκροτεί ένα νέο σώμα «εθελοντών» (λογίων/ ιστοριοδιφών και ,αργότερα, επαγγελματιών ιστορικών) . Το ρεύμα του εθνικισμού ως ιστορικό φαινόμενο ωθεί τους συγγραφείς στην σύνταξη ιστορίας όπου η *θύραθεν παιδεία** λειτουργεί ως ιστορική πηγή. Η ιστορία συνιστά λοιπόν «το όχημα» της εθνικής ιδέας.

Για να παρακολουθήσουμε την εξελικτική πορεία της ελληνικής ιστοριογραφίας στη χριστιανική Ανατολή, σε αδρές γραμμές, τέμνουμε τον χρόνο σε τέσσερις χρονικές περιόδους αρχίζοντας από τον 18^ο αιώνα. Οι συγκεκριμένες περίοδοι, επικαθορίζονται από τρεις μεγάλες, διακριτές, ιστορικές τομές : την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους , την έναρξη των μεταρρυθμίσεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (Τανζιμάτ), και την θεσμική οργάνωση της Παιδείας στην Κωνσταντινούπολη.

Πρώτη Περίοδος 18^{ος} –αρχές 19^{ου} αιώνα.

Η Περίοδος του Ετεροκαθορισμού .

Η πρώτη περίοδος εκκινεί από τον 18ο αιώνα. Προ του 1821, και έως τις δυο πρώτες μεταεπανασταστικές δεκαετίες δεν υπάρχει πρωτότυπη ιστοριογραφική παραγωγή στην ελληνική γλώσσα.

Στην πρώιμη αυτή φάση οι δυτικοί συντάσσουν «την ιστορία των άλλων» δηλαδή των κατοίκων της Ανατολής. Δηλαδή, οι γηγενείς χριστιανοί υπήκοοι λειτουργούν ως αντικείμενα παρατήρησης για τους αλλοδαπούς παρατηρητές – τους Ευρωπαίους περιηγητές.

Καταρχάς, η ξενόγλωσση ιστορική ύλη που εκδίδεται στα μεγάλα τυπογραφεία της Δύσης, δημοσιεύεται ερήμην των γηγενών κατοίκων της Ανατολής. Ωστόσο, όπως θα δούμε, μια «εισαγόμενη» ξενόγλωσση γραμματεία θα μεταφυτευθεί με αργούς ρυθμούς από την Ευρώπη στην Ανατολή φαινόμενο που θα πάρει διάφορες μορφές . (ανάγνωση , μετάφραση, συγγραφή - οικειοποίηση ιδεών)

Η ιστορική αφήγηση στις ποικίλες λατινόφωνες γλώσσες αντικατοπτρίζει τα ιδεολογικά ρεύματα και κινήματα στην Ευρώπη της εποχής : Διαφωτισμός, *Οριενταλισμός*, * Φιλελληνισμός , Αρχαιολατρεία, Περιηγητισμός
Παραδείγματα .

Δεύτερη περίοδος : 1830 -1860.

Η Περίοδος του Αυτοκαθορισμού

Ο 19^{ος} αιώνας : ο αιώνας δημιουργίας των εθνικών κρατών και συγκρότησης της εθνικής ιδεολογίας . Πρώτες απόπειρες για σύνταξη ιστορίας από εκπρόσωπους του κλήρου. Από τα μέσα του αιώνα και ύστερα, προοδευτικά, ίχνη αυτονόμησης της ιστοριογραφίας από την Εκκλησία. Στους ορθόδοξους χριστιανούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διαμορφώνεται μία, κατά τόπους, ολιγάριθμη γηγενής λογιосύνη.

Από την δεκαετία του 1830 και ύστερα, η ιστοριογραφία διαμορφώνεται σε συνάρτηση με δύο σημαντικά γεγονότα που συμβαίνουν στην Ελλάδα.

Η πρώτη μεγάλη τομή, αντιστοιχεί στη σύσταση του νεοελληνικού κράτους. Τούτο θα αποτελέσει προϋπόθεση για τη γέννηση της ιστοριογραφικής παραγωγής εντός και εκτός Ελλάδος. Η γραπτή ερμηνεία του παρελθόντος στη χριστιανική Ανατολή αποκτά αιτιακή σχέση με την ίδρυση του εθνικού κράτους στην Ελλάδα. Στα κέντρα ελληνικής παιδείας της εποχής εξέχοντες λόγιοι της διευθυντικής τάξης, συντάσσουν έργα ιστορίας. «Από τους ολίγους για τους ολίγους».

Απο την δεκαετία του 1830 και ύστερα, θα συγκροτηθεί, βαθμιαία, η κρίσιμη μάζα των λογίων που θα πάρουν τη σκυτάλη της ιστοριογραφίας για να συντάξουν στην ελληνική γλώσσα, για πρώτη φορά, την δική τους ιστορία. Από παρατηρούμενοι γίνονται παρατηρητές , ερμηνευτές του παρελθόντος τους.

Η ίδρυση του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών το 1837 συνιστά την δεύτερη μεγάλη τομή.

Ο θεσμός της ανωτάτης παιδείας στο ελεύθερο ελληνικό κράτος θα λειτουργήσει ως πόλος έλξης για τους Έλληνες - εντός και εκτός βασιλείου. Επιπλέον θα χρησιμεύσει ως πρότυπο , ως μοντέλο ,αργότερα, για την απόπειρα ίδρυσης αντίστοιχων θεσμών στην χριστιανική Ανατολή.

Παραδείγματα

Τρίτη περίοδος : 1860 -1922.

Παιδεία : η οργάνωση των θεσμών

Η συγγραφή ελληνικής ιστορίας στην χριστιανική Ανατολή θα ευνοηθεί και από το *Τανζιμάτ*, 1839 – 1856, την έναρξη δηλαδή των μεταρρυθμίσεων που συντελούνται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ως τρίτη τομή λοιπόν, μπορεί να θεωρηθεί το «Χάτι Χουμαγιούν» (1856) που θα σημάνει φιλελευθεροποίηση στα θέματα Παιδείας που αφορούν τα *μιλλέτια** .

Η λειτουργία του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών σε συνδυασμό με τη διαπίστωση της έλλειψης ανώτατου πανεπιστημιακού θεσμού στην Βασιλεύουσα, δίνει το έναυσμα για την ίδρυση του *Εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου*. (1863)
Εξωεκκλησιαστικός θεσμός, ευρωπαϊκής έμπνευσης, θα παρέμβει δυναμικά από την δεκαετία του 1860 στη δημόσια σφαίρα με στόχο την ανάπτυξη και διάδοση της ελληνικής παιδείας και, πιο ειδικά, της ελληνικής ιστοριογραφίας. Όπως θα δούμε, το περιοδικό έντυπο του ΕΦΣΚ λειτουργεί ως «ιντερνέτ» της εποχής . Απευθύνεται σε δασκάλους, εκπαιδευτικούς, ιστοριοδίφες στα πέρατα της Οθωμανικής επικράτειας . Επιχειρεί ένα μεγάλο γεωγραφικό και επικοινωνιακό άνοιγμα ενώ στις δραστηριότητές του περιλαμβάνεται και η διοργάνωση διαγωνισμάτων για συγγραφή ελληνικής ιστορίας. Απόπειρα στρατολόγησης μιας νέας λογισύνης «των πολλών», των «μέσων όρων» αλλά και συνεργασία με «τους ολίγους» επαγγελματίες ιστορικούς .
Η σύνταξη της ελληνικής ιστοριογραφίας των ορθοδόξων χριστιανών της Ανατολής θα ακολουθήσει ένα «δοτό και δάνειο» υπόδειγμα : το τριμερές σχήμα του ιστορικού Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου :
Αρχαία /Μέση /Νεωτέρα :.
Παραδείγματα.

Τέταρτη περίοδος: 1922 - έως σήμερα.

Εθνική ιδέα και ο εκπατρισμός .

Η μικρασιατική ήττα δημιουργεί μετά το 1922 τις νέες συνθήκες για ανάπτυξη μιας ιστοριογραφίας «εκτός τόπου και εκτός χρόνου».

Η απώλεια της γενέθλιας γής θα επιφέρει την *διά της μνήμης και δια της γραφής* αναπλήρωσή της : η ιστοριογραφία ευδοκιμεί . Η τοπική ιστορία θα διαγράψει ανιούσα καμπύλη . Θα σημειωθεί ένας *εκδημοκρατισμός της γραφής* * . *Περισσότεροι συγγράφουν για τους περισσότερους και επί μεγαλύτερο χρονικό διάστημα* .

Διαπιστώνουμε το φαινόμενο μιας πρώτης, δεύτερης, και τρίτης προσφυγικής γενιά εθελοντών ιστορικών.(ιστοριοδίφες , αφηγητές, απομνημονευματογράφοι, επαγγελματίες ιστορικοί)
Παραδείγματα

Σύνοψη

Η εξελικτική πορεία της ιστοριογραφίας.

Από την αρχή του 19ου αιώνα έως τις αρχές του 20ου αιώνα η πορεία της ιστοριογραφίας εκκινεί από την εκκλησιαστική θεματολογία. Αυτή αντικατοπτρίζει τον κατά θρησκευτικές κοινότητες διαχωρισμό και αυτοκαθορισμό του πληθυσμού. Σταδιακά, με την ίδρυση των εθνικών κρατών, η ιστοριογραφία ενδύεται τα «εθνικά χρώματα». Η εθνική ιδέα εμπνέει και στρατολογεί νέους εθελοντές ιστοριογράφους. Εκκινεί από την ιστοριογραφία των ηγετικών κοινωνικών στρωμάτων μια *ιστοριογραφία κλειστή* που παράγεται από τους «ολίγους» (κληρικούς και λαικούς) , για να μεταβληθεί, σταδιακά, σε μια ιστοριογραφία *ανοιχτή* που παράγεται από «τους μέσους όρους» - ενόσω αυξάνει ο δείκτης του αλφαριθμητισμού.

Στην κυρίως Ελλάδα το τριμερές σχήμα της ρομαντικής ιστοριογραφίας του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, ανταποκρίνεται στις ανάγκες του νέου εθνικού κράτους . Μεταμοσχεύεται στην Ανατολή για να αναπτυχθεί στις εγχώριες συνθήκες, ενόσω οι γηγενείς πληθυσμοί διαμορφώνουν την εθνική τους συνείδηση.

Με βάση αυτό το ίδιο, «ανθεκτικό» σχήμα του ιστορικού Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, οι εκπατρισμένοι Έλληνες , μετά το 1922 , συντάσσουν στην Ελλάδα, την ιστορία του τόπου καταγωγής τους επί τρεις συνεχείς γενιές.

* ορισμένοι λεξικογραφικοί όροι θα περιληφθούν σε γλωσσάρι που θα μοιραστεί στους ενδιαφερόμενους την ημέρα παράδοσης του μαθήματος.

Bibliography

Επιλεκτική Βιβλιογραφία *

Ιστορική Περιγραφή [...] της μεγάλης Αρχισατραπείας του Ικονίου Κυρριλος Ικονίου, Κωνσταντινούπολη 1815

Ν.Σ.Ρίζος .Δοκίμιον Ιστορικής Περιγραφής της Αρχαίας Καππαδοκίας 1856

Καρόλος Τεξιέ *Περιγραφή της Μικράς Ασίας*, μετάφραση (ιερέως) Π.Γερακάκη, Σμύρνη 1873

Ηροκλής Βασιιάδης, «Εισαγωγή εις την Ιστορίαν του Ελληνικού Πολιτισμού και ιδία της Ελληνικής Παιδείας», *Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως*, ΙΣΤ΄ (1881 -1882) 1884.

Α.Λεβίδης *Αι εν Μονολίθοις Μοναί* , Κωνσταντινούπολη, 1899.

Γ.Λαμπάκης, *Οι επτά Αστέρες της Αποκαλύψεως*, Αθήνα 1909

Παύλος Καρολίδης «Συνοπτική ιστορία του Βιαλετίου των Αδάνων από των αρχαιοτάτων μέχρι των νεωτάτων χρόνων», «Περί καταγωγής των Κιλικίων» *Ημερολόγιον της Αδελφότητος Ορθοδοξίας Μερσίνης* 1909.

Μ.Β.Σακελλαρίου, «Νεοελληνικές ιστορικές σπουδές, ιστορικό και κριτικό σχέδιασμα», *Νέα Εστία* 33 (1943).

Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* [Η πρώτη μορφή : 1853], επιμέλεια Κ.Θ.Δημαράς, Αθήνα, Νεοελληνική βιβλιοθήκη , Ερμής,1970.

Κ.Θ.Δημαράς, *Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, Η εποχή του – Η ζωή του – το έργο του*, Νεοελληνική Προσωπογραφία, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1986.

Χ. Εξερτζόγλου, *Εθνική ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19^ο αιώνα*, *Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861 -1912*, Αθήνα 1996.

Σπ.Ασδραχάς, *Ιστορικά απεικασματα*, Αθήνα 1995.

Ερικ Χομπσμπάουμ, *Για την Ιστορία*, μετάφραση Παρασκευάς Ματάλας, Αθήνα 1998

Ι. Πετροπούλου, «Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις του Οθωμανικού παρελθόντος στη Χριστιανική Ανατολή -19^{ος} αιώνας», *Μνήμων* 23, 2001.

Ι. Πετροπούλου, «Ο εκδημοκρατισμός της γραφής» *Δ' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας, Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833 -2002*, (επιμέλεια Π.Μ.Κιτρομηλίδης, Τρ.Σκαλβενίτης), Πρακτικά, τ.β', Αθήνα Κεντρο Νεοελληνικών Ερευνών, 2004.

Ιωάννης Κάλφογλου, *Ιστορική Γεωγραφία της Μικρασιατικής Χερσονήσου*, μετάφραση Στ. Ανεστίδης, Αθήνα 2003.

* Τα έργα ταξινομούνται εδώ χρονολογικά, κατά τη σειρά που εκδόθηκαν.